

algemeen biedt deze bundel opstellen immers een ontgoochelende aanblik. Eerst en vooral zijn de teksten van een zeer wisselende kwaliteit en omvang: van korte mededelingen zonder een wezenlijke inhoudelijke bijdrage tot uitgebreide en waardevolle studies. Een aantal al te korte hoofdstukjes levert geen originele bijdrage, zodat men de vraag kan stellen naar hun plaats in het boek. Ten slotte zijn enkele teksten in het Italiaans gesteld wat, gezien het opzet van het boek, had kunnen worden vermeden. De belangrijkste kritiek op dit boek is evenwel het gemis aan consistentie. Het gaat veelal om disparate stukken, die zonder meer na elkaar worden afgedrukt. Een syntheserapport of een uitgebreid inleidend hoofdstuk had hier veel duidelijkheid kunnen scheppen. De lezer blijft dan ook enigszins verweesd achter, zonder een duidelijk inzicht in de taak die voor deze bundel is weggelegd.

Bart van der Herten

H. A. Kamphuis, *De invoering van de Franse wetgeving in het Franse departement Nedermaas gedurende het eerste Directoire. Inleiding en regestenlijst van de afgekondigde rechtsvoorschriften 1 oktober 1795-19 maart 1797* (Dissertatie Maastricht 1995, Publikaties Rijksarchief Limburg I; Maastricht: Rijksarchief Limburg, 1995, x + 507 blz., ISBN 90 74407 01 3).

In de noordelijke Nederlanden is de belangstelling der rechtshistorici voor de Bataafse en Franse tijd langzaam groeiend. Wat de invoering van de Franse wetgeving na 1810 betreft, zijn het vooral J. W. Bosch en R. Feenstra geweest die daarnaar pionierstudies hebben gedaan. Heel anders is de stand van zaken in België waar juristen en historici nu eenmaal van huis uit en van ouds intieme kennis van de aldaar zo invloedrijke Franse rechtstraditie hebben gezocht. Een recent voorbeeld van die vertrouwdheid is de gedegen studie van F. Stevens over het notariaat in Antwerpen 1794-1814. Geen wonder dat ook in het grensgebied tussen zuidelijke Nederlanden en de Republiek eveneens sterk de behoefte wordt gevoeld aan systematische en overzichtelijke kennis van de rechtsregels die de Franse bezetters er langzamerhand invoerden. Het departement van de Nedermaas, met Maastricht als administratief centrum, werd op 1 oktober 1795 gevormd door samenvoeging van een tot dan toe in staatsrechtelijk opzicht uiterst verbrokkeld territoir. De annexatie van het veroverde gebied werd door de Fransen gepresenteerd als *réunion* — ook hun eufemismen kenden geen grenzen. Zij hadden zelfs het lef, dat latere bezetters niet bezaten, om de overwonnenen blijmoedig te proclameren 'Vous êtes français'! Bijna twintig jaar hebben dezen van het Franse onderdaanschap kunnen genieten. Wie een studie wil maken van de instellingen en de rechtsvoorschriften die successievelijk — in wat de Fransen toen al 'België' noemden — werden ingevoerd, heeft thans enig houvast; bijvoorbeeld als hij bij het bestuderen van het archiefdossier van een erfeniskwestie uit die tijd zich afvraagt wie de competente rechters waren en welk recht zij geacht werden toe te passen. Het boek van Kamphuis omvat ten eerste een lijst der, kennelijk met veel accuratesse en kennis van zaken vervaardigde, regesten van de afgekondigde Franse wetten daterend uit de jaren 1669 en 1789 tot 1797. Het betreft bij elkaar 582 rechtsvoorschriften, in bijna anderhalfjaar ingevoerd. Deze afbakening is ingegeven door praktische overwegingen: de omvang van het registendeel (155-474) en de publikatie — in 1797 — van de grote, zogenaamde *Code Merlin*, die nog eens 424 rechtsvoorschriften bevat. Bovendien vindt de huidige onderzoeker steun in het *Bulletin des loix* waarin de meeste relevante wetgeving destijds al werd gepubliceerd. (Een vraagteken heb ik slechts geplaatst bij de benaming 'Registre ouvert' — het register waarin de departementale autoriteiten verplicht waren de toegezonden, afgekondigde wetten te registreren: de illustratie

van het titelblad ervan, op bladzijde 52 doet eerder denken aan een 'Register, geopend ingevolge ...' dan aan een 'open register'.)

Ten tweede biedt Kamphuis in zijn inleiding veel meer dan de titel van zijn boek doet vermoeden: na een inleidend hoofdstuk over de ingewikkelde problematiek van de vorming van het territorium van het departement van de Nedermaas behandelt de auteur de afkondiging van de wetten en de voornaamste inhoud van die wetgeving in de hele periode van het Franse bewind. Men vindt er natuurlijk een rijke schakering aan onderwerpen, waaronder de door de Fransen zelf als 'menswaardig' aangeprezen executie van de doodstraf door onthoofding middels de guillotine — 20 maart 1792—en de afgedwongen zegening van de wet op de echtscheiding — 20 september 1792 — opvallen.

Blijft de moderne onderzoeker binnen de toenmalige grenzen van het departement dus verstoken van een compleet overzicht der ingevoerde Franse wetgeving, al degenen die waar dan ook in Nederland in de Bataafs-Franse periode willen werken, heeft de auteur aan zich verplicht door zijn gedegen en informatieve uiteenzettingen. Zijn boek behoort voortaan als het ware de eerste vraagbaak op dit terrein te zijn. Dat neemt niet weg dat de gretige lezer toch ook wel eens Kamphuis' oordeel had willen vernemen over een vraag als: in hoeverre betekende deze formeel-juridische en bureaucratische aanpak der Franse bezetters een nieuwe fase in het proces van vergroting van de rechtszekerheid voor de burgers, kortom van de verwerkelijking van het ideaal van een rechtsstaat. Een gedetailleerde index vergemakkelijkt het raadplegen van deze goede gids.

A. H. Huussen jr.

W.H. den Ouden, *Kerk onder patriottenbewind. Kerkelijke financiën en de Bataafse Republiek 1795-1801* (Dissertatie Groningen 1994;Zoetermeer: Boekencentrum, 1994,376 blz., f49,50, ISBN 90 239 1106 7).

Deze dissertatie is om een tweetal redenen nogal opmerkelijk. In de eerste plaats omdat kerkhistorische publikaties over de verhouding kerk en staat een overwegend theologische invalshoek kennen, terwijl in dit boek nu het financiële aspect op de voorgrond staat. Een reden temeer om het boek met belangstelling tegemoet te zien. Ten tweede, de auteur staat als emerituspredikant niet aan het begin van zijn carrière maar aan het einde, als je dat tenminste zo zeggen mag. Den Ouden is zijn hele leven al gegrepen geweest door de kerkelijke financiën (in de goede zin van het woord). Zijn werk als Kerkbalansdominee mag als bekend worden verondersteld. Het verdient alle lof om na je emeritaat nog aan een klus als een proefschrift te beginnen, en wat meer is, om het werk daadwerkelijk af te maken.

Volgens de titel handelt het boek over kerk en kerkelijke financiën onder de Bataafse Republiek, 1795-1801. Deze titel dekt echter niet geheel de lading. Met kerk wordt bedoeld de Nederlands hervormde kerk (gemakshalve hier en in het vervolg zo genoemd in plaats van gereformeerd) en de kerkelijke financiën in kwestie hebben dan ook alleen betrekking op de verhouding Nederlands hervormde kerk en de staat. Het boek behandelt in een eerste hoofdstuk de voorgeschiedenis, dat wil zeggen het ontstaan van de wijze van financiering van de rooms-katholieke kerk voor de reformatie en de Nederlands hervormde kerk daarna tot 1795 in wat nu Nederland heet. Dit vertoont per provincie een zeer brokkelig beeld. Er was veel gelijkenis, maar in de ene provincie was het net weer even anders geregeld dan in een andere; bovendien was er nogal eens gebruik van dezelfde termen maar wel met andere betekenissen, als bijvoorbeeld